зала 7
шкафъ 36
полка 4 №730

اسماعیل سیاحتی

بو کمیسه ، روسیه‌دن (١٧٥١) نچی یلده سفر ایدوب ،
بخارا ، افغانستان ، هندستان ، حجاز ، سوریه ،
ترکیا ، ده اوزون بر سیاحت ایلمشدر .

مرتبی
رضاء الدین بن فخر الدین

طبع بمصاریف

مکتبة الشرکة

سنه ١٩٠٣

خاریطونوف مطبعه‌سی
قزان.

70/98
Из фондов Российской национальной библиотеки

Татар.
З-5564

اسماعيل سياحتى

محمد

بوكميسه ، روسيه‌دن (۱۷۵۱) نچی يلده سفر ايدوب، بخارا ، افغانستان ، هندستان ، حجاز، سوريه ، تركيا ، ده اوزون بر سياحت ايلمشدر.

مرتبی

رضاء الدين بن فخر الدين

طبع بمصاريف

مكتبة الشركة

سنه ۱۹۰۳

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 13 Января 1903 года

КАЗАНЬ.
Городской Пассажъ.
Лито-Типографія И. Н. Харитонова.
1903

Из фондов Российской национальной библиотеки

سوز باشی

باصمه خانه (تیپوغرافیه) لردن اشله‌نوب چقمقده اولان اثرلرنی کامل اخلاص اوزرنده اوقوچی کیمسه‌لره بولاك (هدیه) ایتمك نیتی ایله ، بو دفعه اسماعیل افندینك هندستان سیاحت نامه‌سی نشر ایدلنه‌در.

اسماعیل افندی ، بوکوندن یوز ایللی ییل‌الك ، کندینك دورت بیش ایبدشی ، ویا که مذکور کیمسه‌لره یازوچیلق خدمتنده اولمق صفتیله ، اورینبورغ شهرندن باشلاب، خیوه ، بخارا، افغانستان ، هندستان مملکتلرنده یوروب ، حجازه وارمش وآندن سوریه‌دن کچوب استانبوله‌کلمش ، وبو اوزون سفری طوغروسنده بر سیاحت نامه ترتیب ایلمشدر.

اسماعیل افندینك بو سیاحت نامه‌سی، هر نه قدر فرنك سیاحلری یازمقده اولان اثرلر قبیلندن علم ومعرفت ایله طولی، واوقوچیلره بیوك نشاط وغیرت ویره‌جك مرتبه‌ده اثرلی دکل، وکوب خبرلری‌ده دوه‌چیلر ایله یوك تاشوچیلردن آلنمش ایسه‌ده، کندی قوممز وکندی ملتمز جمله‌سندن اولان بر کیمسه طرفندن یازلمش ایسکی بر اثر اولندیغی جهتله کتبخانه‌لرمزده بولنمه‌سی فائده‌سز اولماز. حالبوکه دقت ایله اوقولدیغنده، طوقتاب فکرلب طورله‌چق وآز اولسه‌ده عبرت آلنه‌چق یرلری یوق دکلدر.

بو کونده کوبمی آزمی مکتب ومدرسه‌لرده تربیه آلوب چقمش بالالر، دین قاعده‌لرندن‌الك کرکلولرندن خبردار اولدقلری کبی ، جغرافیه فنلرندن هم هیچ اولمادیغنده ، اصل نیگزلرنی بیلمکده لردر. لکن بزلر، بونلر کبی صبیلق کونلرمزده دگل ، حتی‌که بر عائله باشلغی بولنمیه‌لائق اولان برپاشه ایرشدکمز وقتده هم بویله معلوماتلرك کوبوسندن محروم قالمش ایدك . اوشبونك ایچون

بو وقتده

Из фондов Российской национальной библиотеки

بو وقتده اولان بالالره کندی زمانلرندن نه قدر ممنون اولمیه بورچلی اولدقلری کبی ، بزلرده کندی اوقوب یوردکمز وکویا شاگرد اولدیغمز زمانلردن شکایت ایتمکده حقسز دکلمز. جغرافیه ، تاریخ ، حساب ، وغیر بوکبی فنلرك کتابلری ومعلملری دکل حتی اسملری اولنمادیغی بر زمانك ، شهرلردن ، بوچته وتلغرافلردن یراق طورمقده اولان بر شاکرد حالنی هرکیم حساب ایده بیلور.

ادبیات کتابلرندن دیه ، اك الك قولمه آلوب اوقودیغم کتابلرك بری اوشبو سیاحت نامه اولوب ، بوندن اوتوز ییل مقدم ، کوکلمه ویرمش اثری بوکونکی کبی خاطرمده در. بونی اوقودیغمده دنیالرك آلشنوب طورولرندن ، وآدم اوغللرینك نه کبی حاللره اوغرامقلرندن ، اشارتلر آڭلاب خیران قالوب اوطورمشیدم.

یاشلك وقتلرمی ، قلم ایله تعریف ایلمك ممکن دکل درجه ده صاغنماقده یم. بورساله ده یاشلك کونلرمدن بر یادکار اولدیغندن ، باصدروب تاراتمق فکری کوکلمه هر وقت دوشمکده ایدی. چوق شکر اولسون بو ساعتده اوشبو مرادغه ایرشه بیلدك.

حاضرکی کونك بیوکلری دکل ، حتی که ایکی اوچ ییل مکتبلره یورمش بالالری ، اوشبو کتابی ادبیاتدن صانادیغمه واوقوبده فائده آلدیغمه ، هم ده باشقه بر فائده لی اش یوق ایمش کبی ، بونی باصمق ایله مشغول اولدیغمه تعجب ایدرلر. لکن بنم باصدرمقلغم : بو رساله نی علم آلنه چق اثر دیه اعتقاد ایتدکمه کوره اولمای : بلکه یوقاروده دیدکم کبی ، ایسکی اثر اولدیغی ایچوندر. اوشنداق مدرسه ده ایکن وقتمزده اویقولارغه یاتدیغمزده ، اکیات وماصال (مثل) سویله وچیلرك : « بار ایدی بورن زمانده بر قارت ...... » کبی شیلرینه نسبتله دخی لذتلی اولدیغندن وادبیات دنیالرینه کرمکلکمه برنچی آدوم ویاکه اولکی ایشك حساب ایتدکم سببندندر.

اسماعیل افندی یازولری آره سنده بعض بر خرافات ومبالغه لر یوق دکلدر. لکن برنچی درجه محررلردن ویاکه بیوك معلومات اهللرندن اولمای ، بلکه عادتی سوداکرلردن ، یاکه مدرسه کورمش اورتا درجه شاگردلر جمله سندن ظن ایدلن بر یازوچینك بویله قصورلری عفو ایدلنسه هم درست اولور. حالبوکه خرافات یازمق ومبالغه سویلمك بلاسندن سیاحت نامه وادبیات حقنده

رساله يازوچيلر شويله طورسون، دين وشريعت اسمندن تأليف ايدن بيوك وشهرتلى محررلردن يوزده نيچه‌سى خلاص اوله بيلمشدر!......

ظن ايتدكمزه كوره اسماعيل افندى، بو اثرنى برسياحت نامه اولمق اوزره دگل، بلكه اوزينك ياقين قارنداشلرينه ودوستلرينه خصوصى مكتوب اوله‌رق هم‌ده، سفرندن طوقتاب برمدت وقت كچدكندن صوڭ يازمشدر. ويازديغى وقتنده، روسيه‌ده عرب حرفلرى ايله باصمه‌چيلق هنرى هنوز ظهور ايتمادكندن (اسلام حرفى اوزرنده روسيه‌ده باصمه چيلق ظهورى آنچق ــ ١٧٦٤.م ١١٧٧ هـ ــ ده اولمشدر) حتى قرأن شريف واڭ كركلى درس كتابلرنى هركيم يازوب تحصيل ايتمكه اولدقلرندن، يوز ايللى ييل كچدكندن صوڭ، يازمش اولان بو اثرينك؛ اطرافينه نچه تورلى خريطه ولغت كتابلرى تزوبكه، هر يولنى وهر جمله‌سنى بونلره تطبيق ايتمكه اولان بركيمسه طرفندن طبع اولنه‌چغنى خاطرينه وخيالينه كتورمامش اولسه كرك.

ايمدى بويله روشده يازلان شيلرده البته برچوق كمچيلكلر اوله بيلور. بويله كمچيلكلردن بعض ذاتلر كوز يوموب، وبعضيلريده، كندى بيلدكلرنى ويا كه درستى نيچوك ايدكنى سويله‌ب، كيچارلر. هركيم جانى استدكنى اشلر، وهركيمڭ فكرى حر وميلى‌ده سلطاندر.

الحاصل بو اثر، بيوك ذاتلر طرفندن هم‌ده طبع ايتدرمك هوسيله يازلان اثرلره نسبتله‌توبان درجه‌ده برنرسه ايسه‌ده، كندى قوممزه منسوب بركيمسه‌نڭ يادكارى اوله‌رق قالمش ايسكى براثر اولمق؛ ويوز ايللى ييل مقدم اولان سفر اصوللرنى بوكونڭ ماشينه‌لرى نه‌كبى برحاله چويردكلرنى كوروب عبرت آلمق؛ جهتنچه اوقولنه‌جق برساله‌در.

اكرده كوكل ايله اولسه‌ده براوزون سياحت ايلمك نيتيله، مكتب بالالرى، بو سياحت نامه ايله برابر كوز اوكلرينه برخريطه دوشاب‌ده: «اسماعيل افنديلر، بو شهره نيچون بويرلرى طولاشوب وارمشلر، ونيچون بو يردن بو يره طوغرى چقمامشلر؟!...» كبى شبهه‌لر، جوابلر سويلشور اولسه‌لر، بوله‌گمزده الڭ قدرينى بيلن يره ويرلمش اولور. يازمق ونشر ايلمكده اولان مشقتلرمز تمام اونودلنوب، كوكلمز طولى شادلق ايچنده قالور.

رساله‌ده

رساله‌ده اسملری مذکور اولان بیوك شهرلرك تاریخ وجغرافیه‌گه عائد اولان شیلری کلیات علمیه (اینسیقلوپادیچسکی اصلاوار) لرده معلوم اولدیغندن، وکتابی اوزون ایلمك باصمه‌سی ایچون آرتق مال صرفنه مجبور ایتدره‌چکندن، طرفمزدن سوز قوشمق هیچ مطلوب دکل ایکن، بعض بر فائده‌سی اولنه‌چق ظن ایدن شیلری سزق آستلرینه یازوب، اشارت ایتمکدن قلممزی منع ایده آلمادق. بوندن باشقه، رساله‌نك اخرینه قسقه‌لق اوزرنده بر «خاتمه» ده یازدق.

(رضاء الدین)

اسماعیل سیاحتی

١

اورینبورغدان بخاراغه (١)

دولتلو سلطانم افندم صاغ اوله‌سز. روایت اولندی، اسماعیل حاجی بیکمحمد اوغلندن، تاریخ بیگ یدییوز ایللی برنچی (١٧٥١) ایردی،

---

(١) اوشبو سیاحت نامه‌نگ اصل نسخه‌سی، بر طوتاشدن یازلدیغی حالده، اوقورغه قولای اولسون ایچون، طرفمزدن بابلره بولنه‌رك هر بابگ اوّلنده سوز باشی هم قویلمشدر. (اورینبورغ) شهری حاضرکی اورنینه (١٤٧٣) نچی ییل آغوست آینده؛ وسعید بسته‌سی‌ده (١٨٤٥) ده بناء ایدلمیه باشلانوب، هر ایکیسسینه قزان سوداگرلرندن ایکیشار یوز خانه مسلمانلر کلوب اورناشمیه ایمپیراطوریتسه یلزاوتیه بنت بطرس طرفدن رخصت ویرلمشیدی. اسماعیل افندی وایبدشلری اوشبو سوداگرلر جمله‌سندن اوله‌لر کرك. بوکونده ایسه نسللری وارمی یاکه یوقمی؟ بزلره معلوم دکلدر. اسماعیل افندی ترجمه سی (آثار) ده (٤٥) عدد اوزرنده یازلمشدر.

بو اورنده سعید اسطرشینه دیه ذکر ایتدیکی ذاتدن مراده اصل سعید بیسته‌سنی تأسیس ایدن سعید بن آیط (عید) خیالین نام‌کیمسه اولسه کرك. لکن بعض نسخه‌لرده سعید بن صالح روشنده یازلمش کورلدی. سعید قصبه‌سینه مناسبتلی اولان شیلردن بعضیلری ییغوب (جیوب) رساله شکلنده ترتیب ایلمش و (سعید) اسمی اوزرنده (١٨٩٧ م) ده قزانده طبع ایتدرمشیدك. اوشبو سیاحلر، یالگز سودا نیتی ایله‌می. سفر ایتدیلر، یوقسه بونگ ایچنده کیزلی اوله‌رق باشقه

Из фондов Российской национальной библиотеки

اورینبورغ قاشنده‌غی سعید بسته‌سینك اسطرشینه سعید زمانی ایردی، الله تعالی امری ایله تقدیرده بتلمش بوینچه ملا نادر، ملا یعقوب، اسماعیل، عبد الرحمن، ملا نادرك برقوشچیسی، اوشال ایرانلرك بیشسنی؛ اسطرشینه سعید آغا (بخارا) شهرینه بازارگانلق طریقنچه یوللادی. بن اسماعیل غریب اول جمله

بر مقصودده وارمی ایدی؟. ایسه بزلره قارانغودر. بو ییللردا مسقۋاده مشهور سوداگرلر بیوك بر سرمایه ایله مشرق اهللری ایله‌سوده ایلمك حقنده بر شرکت تأسیس ایلمك اجتهادنی کورمشلر، شرکتنگ‌ده برچوق اعضالرنی وخصوصا مدیرلرنی وکروان ایله یوریه چکلرنی مسلمانلردن قویمق نیت ایلمشلر ایسه‌ده، تمام اولمای یولده قالدیغی مرویدر. تأسف که اسماعیل افندی، سفرینگ آی وکوننی بیان ایلمامشدر. (١٧٥١) ییلینگ اکثری هجری ایله (١١٦٥) سنه‌سینه مصادف اولور. بوکونده تیمور یول یاکه پاراخود ایله اکگ راحت سفر ایدن کیمسه‌لر، بر ایکی تاولك یوروب قایتدقلرنده، کویا دنیانگ چیتنه واروب کلمش کیمسه کبی سفر مشقتلرنی وکوردکلرنی سویلب بتوره آلمادقلری حالده، اسماعیل افندی‌ده بخاراغه قدر اولان سیاحتنی، کورشی برقریه‌که واروب کلن کیمسه مثالنده هیچ نرسه‌که حساب ایتمیه‌رك کچوب کتمشدر. بو یرنی اوقودیغمزده، کویا بر آیاغی اورینبورغده طوردیغی حالده، ایکنچی آیاغنی بخاراغه قویمش کبی، کوکلمزه کلور. حالبوکه بو مسافه، کوب مشقت کوره‌چك اورون اولدیغی کبی، تاریخ کاغدلرنده‌ده بیوك بیوك بندلر یازلمش یرلردر. روسیه سرعسکرلرندن بقوویچ چرکاسسکی (مسلمان وقتنده اولان اسمی دولتگرای ایدی) نام کیمسه‌نگ (١٢٣٠ ه)ده اولان؛ وگنیرال پروفسکی‌نگ (١٨٣٩ م)ده اولان؛ وگنیرال قاوفمانگ (١٨٧٤ م) ده اولان سفرلری، بوصحراده چوق اثرلر قالدرمشلردر. احمد ابن فضلان وغیرلردن مرکب اولان بغداد ایلچیلری یاقوت حموی روایتنه‌کوره (معجم البلدان ج ا ص ٧٢٢—٢٢٧) اورکنج ایله بلغار آره‌سنی یتمش کونده یوردکلری حالده، بونلرك اورکنج ایله اورینبورغ آره‌سنی یکرمی ایکی کونده یورمکلری یوللرگ بر آزیکللشدکینه دلالت ایدر. حالبوکه بغداد ایلچیلری کرمش اولان ایسکی اورکنج، دخی طوقسان چاقرم مقداری شمال یعنی اورینبورغ طرفنده‌در. مدنیت اسلامیه‌نگ شوکتی، وسلطان محمد جلال الدین خوارزم شاه کبی بیوك حکمدارلرگ مسکنی اولان، اوشبو ایسکی خوارزم،

یار

یار یولداشمز ایله (اورینبورغ) شهرندن قازاق سمتنه اوته یکرمی ایکی کونك (اورگنج) که واردق. (اورگنج) شهرنك یدی کون قالدق. صوڭره کروان ایله اون ایکی کونك (بخارا) شهرینه واردق.

۲

بخارادن فارس دکزینه (۲)

بخارا شهرنده برقش قالدق، چوق چوق اولیالرغه وشهیدلرگه زیارت قیلدق. بخارا شهرنده طوردیغمزده پادشاهمزڭ امری واردی، ایلچی اولوب هندستانغه وارمغه. اول خدمتنی یرینه کتورمك ایچون هندستانغه سفر ایلدك. یدی کونده (آندخوی) شهرینه واردق ومذکور شهرده یدی کون قالدق. صوڭره

بوکونك ویران وبایغوشلر اویاسی اولدیغنی فکر ایتدکنك حمیت وغیرت اهللرینك کوزلرندن قانلر آغار. شعر * واذا نظرت الی البقاع رأیتها * تشقی کما تشقی الرجال وتسعد * دنیانك حالی بویله‌در!. خیوه وبخارا احوالی ایله آشنا اولمق ایچون (وامبری) سیاحت نامه‌سنی مطالعه ایتمك اقتضأ ایدر، اوقودیغم اثرلر آره‌سنك مکملی اودر.

(۲) بو وقتده بخارا حکمداری ابوالفیض بن ابی المنصور سجانقلی بن نور محمد نام ذات اولسه کرك. اسماعیل افندینك بخاراده چوق چوق اولیالره زیارت ایتدك، دیه بیك ینکل یازمقلغندن عجب ایدلماسون!. زیرا اسلام دینی خالص وغایت صاف وقتنده اولان اسلاملرڭ آغزلرنده ویازمش کاغدلرنده ولی، کرامت، قطب، قطب الاقطاب، شیخ الشیوخ، المتصرف فی القدرین، وغیر وغیر بوکبی سوزلر یوق یاکه بیك آز ونادر اولندیغی حالده، هرتورلی رائی ومبالغه‌لر قاتشدیغی یعنی صوڭ زمان اسلاملری آره‌سنك، بوکلمه‌لر اڭ کوب سویلنلمکده واڭ اوچوز آلنوب ویرلمکده اولان شیلر جمله‌سینه کرمشدر. انا لله وانا الیه راجعون. روسیه ایمپراطورایتسه‌سی طرفندن بونلره ویرلمش امری نه شیدن وهندستانڭ نه کبی حکمدارینه اولنه‌چغنی بیلمك اڭ کرکلی برشئ ایسه‌ده، نه چاره‌که بوکا دائره سیاحت نامه‌نڭ بریرنده اولسون هیچ سوز یازلمامشدر. احتمال که بویله خدمتڭ نه‌دن عبارت ایدکنی اسماعیل افندی کندیسی‌ده بیلمای،

(مرغوجاق) غه واردق ، مرغوجاقنڭ ويران زمانى ايدى ، ياوكلوب خراب ايلمش. آندن صوڭ (هرات) شهرينه واردق ، وآنده سكز كون طوردق. آندن صوڭ قافله ايله (قندهار) شهرينه واردق بونلر اوغان ديگان خلقدر. طقوز كونده (كيلات) شهرينه واردق بونلر هم اوغان خلقيدر. آندن (بلوس) شهرينه واردق ، بونلر ذكريه مذهبنده بر قومدر ، ابدستلرى ونمازلرى اولماز ، ذكر أيتورلر ، ذكرلرى لا اله الا الله‌در. ذكر ايچون براو يابمشلر اربه‌لك كبى آنده ذكر ايدرلر ، ذكرلرندن فارغ اولدقلرندن صوڭ اولرينه ياتدقده ييللرينڭ قپولرنى آچارلر ، طراخ طراخ يباررلر ، اوشبونلر بدمذهبلردر. اولرينه مهمان اوله‌چق كيمسه‌لره خاتونلرنى اختيار قويارلر ، اول حاله رضا اولمغان آدمى اولرندن سوررلر ديديلر ، بزلر ايسه اول حالنى كورمادك ، بزم يولداشلرمزدن بر اوزباك وارمشيدى اول سويله‌دى. بزلر شهرڭ طشره‌سنده

يالكز ايلچى هيئتينڭ باشلرى قاشنده سرّ اوله‌رق صاقله‌نلمشدر. مشرق ناپاليونى اولان نادرشاه (١٧٤٧ م) ده مقتول اولنديغنده ، امير وحاكملرى متفرق اولدقلرنده احمدخان العبدالى السدوزاى نام سر عسكرى كنديني شاه افغان ديه اعلان ايدرك آوغان عسكريله ايران اوزرينه هجوم ايتدكى كبى ، هندستان طرفلرينه بيش آلتى كره سفر ايلمشيدى. (بنى‌بتان) صحراسنده اولان حادثه ومظفريتى مشهوردر. اسماعيل افنديڭ : « ياوكلوب خراب ايلمش ، اوغان عسكرى كلدى » كبى سوزلرندن مرادى هم اوشبو ذات تدبيرنده اولان عسكر اولسه كرك. بونلرڭ ايلچيلكلرى احتمال كه اوشبو سر عسكر خصوصنده دائر اوله بيلور. هرنه ايسه بو سرنى كيله‌چك زمان بروقت آچار ، هركله‌چك ياقيندر. بلوس خلقندن مراد بلوج خلقى اولسه كرك ، بونلر طوغروسنده اوزباك افنديڭ خبرى بلكه درستده اولور ، لكن : « جهان ديد بسيار كويد دروغ ! » سوزينه مصداق اولسه‌ده ممكندر. يوقسه بلوجستانده عمومى دين ، اسلام اولوب سنى مذهبنه منسوبلردر. يولمو درياغه ايرشدى ديمكدن مقصودى فارس دڭزى اولسه كرك. بخارادن دڭزه قدر سفرلرى ، ذكر ايلمش شهرلر اوته تخمينا ايكيبيڭ چاقروم اولور. هم دڭزه كرمكلرى (١٧٥٢ م) ييل ماى ياكه ايون آيلرنده اوله‌سى ظن ايدلنه‌در.

ايدك

ایدك. اندن (کیع) شهرینه واردق، اول شهرده بر کیچ قوندیغمزده یدی آدم کلدیلر و بزلره دیدیلرکه قاچلرگزی بزلره ویرکز، بویر خوفلی یردر، اوغانلر کلوب سزلرنی اوررلر. برلر: اوغانلر کلور اولسه بزلر اوزمز دوکشورمز دیه قاچلرمزنی ویرمادك، آنلر ایسه بزلرنی اولدرمکه قصد قیلمشلر ایمش، رب تعالی آنلرنگ شرلرندن صاقلادی خلاص اولدق. آندن صوگ بر عرب شهرینه راست کلوب اون کون طوردق. آندن صوگ یولمز دریاغه ایرشدی.

٣

دکز - هندستان (٣)

هندستان دکزنده کمه که اوطوروب کتدك، بیش کون واردیغمز صوك بوشهرکه ایرشدك، خلق عربدر، بصره شهری دیدیلر. انجو ومرجان بوندن چقار دیدیلر. بوشهرده ایکی آی قالدق. تیکره سنده قزلباش عربلردر. بصره شهرینك اوزنك خلیفه طرفندن قویولمش حاکملری واردر. کیدرکه کمه اولنمادیغی سببندن بو شهرده ایکی آی قالدق. صوکره بر طولو قایق بولدق، مال طولدروب، کیدرکه حاضر اولمشلر ایدی. اول کمه که اوطوردیغمزدن ایکی کون صوك ملا نادرك خدمتکاری وفات اولدی، دوردمز قالدق. بوندن صوکره اون سکز کونده بندر سوراتکه واردق، بندر سورات دیدکمز، هند پادشاهینه قارامش بر چیت شهریدر. شهرکه یاقین دیو تیمر (یا کر) صالدیلر. اول حالده صولرمز دوکانمش ایدی، بر کچوك قایق ایله بیش آلتی ادمیلرنی صو آلماغه کوندرمشیدك، بر ساعت اولونمادق حرامیلرکه راست کلوب قورقوب قایتدیلر. کونش نیزه بویی قالقمشیدی. اوشال ایرانلر جاغردیلر: حرامیلر کلدی طوپلرنکزی تفکلرنکزنی طولدرکز، غافل اولمه کز، دیو. ایللی دانه تفنك ودورت دانه طوپ وار ایدی، یاراغلاندیلر آردمزغه قاراساق، آلتی قایق هم طوبخانه لری ایله کلوب ایرشدیلر. اول اوغریلرك اون ایکی طوپلری وار ایدی عظیم دوکش اولدی، صباحدن

(٣) اسماعیل افندینك بوندن صوك یازمش اولان صو وبعض شهرلر اسملری، کوز اوکمزده اولان خریطه لرده کورلمادکندن اسملری اوزگرلدکی، ویا که سیاحت نامه ده اولان اسملر. یازوچیلر طرفندن تحریف وتغییر ایدلدکی ظن اولنور.

اخشامه‌دك . اولكى طوپلرى راست كلدى ، بزلر قايق اوستونك ياتوب طورر
ايدك ، ملانادرك باشنى اوزدى ، ينه بز هم عبدالرحمن ايله بر كوپچك گه
باشمزنى قويمش ايدك ، عبدالرحمنك قارننى ياروب ، ايكمزك باش اوستومزده
اولان كوپچكنى اوزوب يباردى . كمه صاحبينك بوطينى اوزدى ملا يعقوب آغا بى خبر
كمه صاحبنى عجب ايدوب تررايدى. بن ديدم كه يعقوب آغا نه قاراب طوررسن ؟!..
كورسنه ملانادر ايله عبدالرحمنى بنم هم بورنلرمدن ما كلايمدن قان رواندر .
بو وقت هوشم كتمشدر ، بكا هم بويله اولدى ديه گمانه وارمشيدم ، لكن بكا
عبدالرحمن قولينك سويا كلرى اوغراغان ايمش اوچ كونه دك قولاقلرم ايشتمادى ،
دريانك ياقه‌سى يراق اولديغى سببندن اولوكلرنى صوغه براقدق ، عذر اولدى
نه‌ياپالى؟ . اول وقتده (بندر سورات) كه دوكش ايچون فرنك عسكرى كلمشيدى ،
آنلره يولقدق ، آنلره ايكيوز صوم آقچه ويردك آنلر بزلرنى اوزكمه‌لرينه ايلتوب
باغلاديلر ، الحمدلله رب العالمين اول اوغريلردن خلاص اولدق هم راحتلندك
ينه كورسه‌ك شول اوغريلر هنوز ايكى قايق ايله كلديلر . بو عسكرلرك كيمه‌لرنك
ايلليشر طوبلرى وار ايدى ، هيچ برخوف ايتماى كوزادوب طورديلر ايسه‌ده
اوغريلر ياقين كلماديلر واوزوب كتديلر . بزم طرفمزدن برغو ايله آواز قيلوب
نه يره كيده‌سز؟ ديه صورديلر . اوغريلر، قسمتمزى استيورمز ، ديديلر وياقين
كلماديلر . اوشال يرده طقوز كون قالدق . آندن صكره كچوك قايقغه اوطوروب
(بند سورات كه) چقدق ، بونده آقچه‌مزدن كومرك آلديلر ، ايكيوز اورفيه
(روسيه آقچه‌سيله برروپيه آلتمش دورت تين مقدارى اولسه كرك) ويردك .
بزم آقچه‌مز وارلغنى بيلوب ، سزلركه ياروغ (٤) اولور ديه شهركه آلوب وارديلر .

اوشنداق بونلرك يوللرندن بصره شهرى غايتده يراق ومخالف بر طرفده هم
اولنديغندن بصره سوزى باشقه برشهر اورنينه يازلمش اولمه‌سى احتمالدر .
بوكونكى سياحلر كوز اوكنده نيچه تورلى خريطه ، هم نيچه تورلى ميزان
الحراره وكامپاسلر ، بيوكلك ، توبانلك اولچاولرى اولديغى وبونلره چاغشدروب
يازدقلرى حالده ، نه چاره كه بزم اسماعيل افندى ، سفر ايتدكى طرفنى ، هركيم
قاشنده معلوم اولان دورت طرف ، جنوب ، شمال ، مشرق ، مغرب ، ايله
ايله اولسون ، بيان ايتميور .

(٤) يخشى وراحت .

آنلرك

آنلرك لسانلرنی بزلر بیلمادك، وبزم لسانمزی آنلر بیلمادیلر. آنلرك نه قوم ایدكنی بیلمامش ایدك مكرده آنلر (مونطای) (٥) ایرمش. طقوز كون اول شهرده طوردق. مذكور شهرده تركیچه سویلشه بیلوچی بر كیمسه كتوردیلر، آنك ایله سویلشوب، اولمش كوكلمز آچلدی، بر طوغمه قارنداشمزكه یولوقمش كبی اولدق. اول بندر سوراتده ایكی آی قالدق، مونطلی دیلنی برنچه بیلدك. ایكی آیدن صوك كعبه‌دن حجاج مسلمین كلدی. اول كروان ایله طقوز كونده (اورنك اباد) شهرینه واردق. الك (اورنك زیب) اسمنده اولان بو شهرنی هندستان پادشاهی توزومش واورنك اباد دیه آدقویمش ایمش. اول شهرده قچ كون طوردق. آندن كروان ایله اون‌ایكی كونده حیدراباد شهرینه واردق، قچ مدت آنده قالدق. آندن كروان ایله (مچه‌لی) (٦) شهرینه یوللاندق. مچه‌لی دیمك هندیلی ایله بالق دیمك اولور. اوچ كون واردیغمز صوكره بر اورمانه راست اولدق. اول اورمانك یاننده بر ایكیوز قدر آدمیلر جمع اولمشلر تفكری طولدروب طوررلر. بزلر آنلره دیدك: نیچون كتمیورسز؟ آنلر دیدیلركه اوشبو اورمانده ارسلانلر ومیمونلر چوقدر. صوكره اورمانه داخل اولدق وبر ایكی میل قدر واردقدن صوك چوق میمونلره راست كلدك حسابنی یالكز الله تعالی بیلور. بیوكلكلری ات قدر، آدملر كبی صقال ومیوقلری وار، ال وآیاقلری انسانه اوخشاش قویرقلری، ات قویرقی كبیدر. آنلری كوركاچ آدمیلركه خوف دوشدی تفنك بوشاتمه‌ده، چاغرمه وباغرمه‌ده وارر ایدك، ناكاه برطاغك باشنده بر هیبتلو آرسلان كورلوب طورر، قویرقنی آرقه‌سینه صالمش. آنی كوردكدن صوك بارچه آدمیلر جانلرندن امیدكیسدیلر، بر برمز ایله باحللشوب، چاغروب باغروب تفنك بوشادوب، خوف ایله كیزدك، هیچ

---

(٥) بو سوزك نه ایدكنی بیله آلمادق غالبا (ملتانی) دیمك استیور، بخاریلر طرفندن هندیلره ویرلن اسمدر. تركیچه بیلوچی اوچرادیغنه قدر طقوز كون، وآندن صوك ایكی آی طورمش اولدقلرنی بیان ایده‌در.

(٦) بو سوز بعض نسخه‌لرده «مچلی» وبعضیلرده «مینكله» رسمنده یازلمشدر. خریطه‌لردن هیچ بری تابولمادی. بلكه بهوپال وغیرلری حاوی اولان «مالوه» خطه‌سی اولور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

برمزه ضرر تیکرمادی، رب تعالی صاقلادی، خلاص اولدق. آندن صوڭ یکرمی ایکی کونده (مچه‌لی بندر) شهرینه واردق وآنده هم ایکی آی قالدق، بوهم مونطلی شهریدر. بونده طوردیغمز اوگه قبر ستانلری یاقین ایدی، بر کون قبرستاندن کیدر اولدیغمزده میتلرڭ یوزلری طرفینه کولکه‌سی دوشمش کوردك. ای یعقوب اغا کونشك کولکه‌سی بزم آردمزده اولمق کرك ایدی، بونه حالدر؟ دیدم. آنداغی خلقدن بونك سببنی صوردق آنلر ایسه سزلر کونشدن کچدکز، دیه جواب ویردیلر. دنیانك یارمندن اوته کلوبمز دیه عجبه قالدق. ینه کوکلمز دوشتی (چاچره) سمتنه وارمغه. برقایق بولوب چاچره شهرینه یوللاندق. طقوز کون واردیغمزدن صوڭ ییل خلاف اولدیغی سببلی بریرده آلتی کون طوقتادق. صوڭره بر فرنك قایغینه راست کلوب، یول باشلامق ایچون ایکیوز اورفیه ویروب، فرنك قایغندن بر صالدات آلدق. ایکی کون واردیغمز صوڭنده، دڭز ایچنده باغلانوب قویلمش بر پیپچکه کوروب، نه‌ایچون بویله قویدقلرینك سببنی صالداتدن صوردق. صالدات اول پیپچکه چاقرومدر، هرچاقرومغه بر پیپچکه قویلمشدر، دیه جواب ویردی. اوشبوپیپچکه‌لر ایله‌ایکی کون واردیغمز صوڭ بر آغار صوغه راست کلدك، اول صو (چاچره) (۷) صوی ایمش. آنك کبی دڭزه قویمش دریالرڭ عادتی‌اولدر، ایرته ایله صونك باشینه، اولی وقتنده دڭزه آغیور، دائم دوکشمه‌ده اولورلر. اورگه آغونی (جوار) دییورلر، دڭزه آغونی (باطور) دییورلر.

چاچره صوینك دڭزه قویغان یرنده حضرت سلمیانك یوزگنی تابوب برقز آلوب کتمش دیه روایت ایدلمش قصه مشهوردر. شول‌اورندن آلوب‌کتمش دیه نقل ایدرلر. یکرمی بیش‌کون قایق‌ایچنده دریا اوستونده یوردکدن صوڭ (چاچره) شهرینه داخل اولدق. شهرده اونبش‌کون دولاشدق. اول جماعتلرڭ اولری قامشدن اولور. آنلر اولکلرنی صوغه براقورلر. اوزلری صغرغه تابنورلر. یمین ایه‌چك اولدقلرنده صغر قویرغنی دوتارلر. ینه اولکلرنی

(۷) چاچره سمتی، چاچره شهری، چاچره صوی دیمکنده مقصودی کلکته، گنك (غانج) شهرلری وصولری دکلمیدر؟...

حالليرا کلرنی اوتغه یقارلر. هر برکشی برر کیساك صغرتیزا کی آلوب واررلر، اولك ننك اوزرینه اویارلرومای سیببوب یاندررلر. سرخاو اولر حاله ایرشسه آنی اولکلر آرەسینه صو یانینه ایتوب، تیزکلی صوغه کرتوب قویارلر، اکرده اولسه خوب، ناگاه اولمای ترلوب کلەچك اولسه اون کره انکه صغر تیزاکنی یدررلر، مذهبدن چقغان مذهبکه کرسون دیبورلر. ینه تابا آشی پشرەچك اولسەلر. صغر نجسندن قونا قیلوب. آنك اوستینه قامر (٨) تیك صلاب آنك اوستینه قویوب طوتارلر. ینه بریسی بن شهیدلك ایستیورم دیبور ایسه آکا هر برکشی برار کیساك صغر تیزاکی آلوب واررلر، واول نجسدن قووش کبی ایدوب اویارلر، شهید اولەچق کیمسەده اوز اختیاری ایله آنك ایچینه کروب اوطوردیغندن صوڭ اوت یاقوب، شونك ایچنده یاندرولر (٩).

برکچوك قایق ایله بوشهردن تارتوب آلوب کتدیلر، (اولکی بندر) دیگان شهرکه داخل اولدق. بونده هم مونطلی، قزلباش، واوزباکلر، واردر. بونده برییل قالدق. یفاك، مامق، نك اعلا وغایتك چوق یریدر. یخشی اصل یفاك ذاتلرك پاکیزەلری بیحساب بونك چقار. شکر، دوگی، اوزلرنك بتار، شکر قامشی هم شکر غایتك چوقدر واوچوزدر. بیش آی یغمور یغار، اول سببدن فروانچیلق بولور. ینه برتورلی (هرار) دیگان بورچاق اولور، بورچاغنی بیارلر، آغاچی ایسه برییلده بیلەک قالونلغی اولور، اوطون ایدوب، یغارلر.

ینه کچوك قایق ایله تارتوب آلوب کتدیلر، اون ایکی کونده (مقصود آباد) (١٠) شهرینه واردق. قطیفه هم قزاقغه صاتولنه طورغان بیلان باشی بونك اولور، سکسان باشی برتین. بوشهرده برییل قالدق. فیلگ کوب یریدر. بروزیرگ

---

(٨) ترکلردن آلەرق بوسوزی عربلر «خمیر» صورتنك استعمال ایدرلر.

(٩) اسماعیل افندینك بونلر حقنده یازمش خبرلری طوغریدر. لکن بونی اوقودیغنده مطلقا بو طائفەنك عقلسزلغی ایله حکم ایتمك مناسب دکلدر. بونلر آرەسنده اڭ عقللی واك کوب بیلن ذاتلر اولنور. لکن هدایت ربانیه باشقه برشیدر. جناب اللهه بونگ ایچون شکر ایتمەلی.

(١٠) غانج (کنگ) یلغەسی بوینك وبوکونك «مرشد آباد» اسمیله مشهور اولان معروف شهردر.

بشيوز فيلى وار ايدى. آندن آربه ايله كتوب (ازين عباد) شهرينه واردق اون سكز كونك. آندن (تيوك) (١١) گه واردق آنك طقوز آى قالدق. آندن آربه ايله كيدوب (بنارس) شهرينه واردق وآنده بر آى قالدق. اول هم مونطلى شهريدر. هرتورلى كموشلب وآلتونلاب صوغولمش بيلباولرگ پاكيزه‌سنى بوندن چقار. ينه بونلردن باشقه برقاچ دانه شهرلر اوتوب كتدك، آدلرى خاطرمدن چقمش. اوشبو شهرلرگ برنده برمسجد يااننه آغاج آصلمشدر، بزلرگه كوستردیلر نوح پيغمبر (عليه السلام) كمه‌سينك آغاچيدر (١٢) ديو. ينه شول شهرده اوچ اولكان بيوك قبرلر كوردك كرج بالچقلر ايله صلامشلر اوچاونك اوچ پيغمبر قبريدر (١٣) ديديلر. اوستونك استانه‌لرى يوق. قانغى پيغمبرلر ايدكى خاطرمدن چقمش. آندن كيدوب شاه جنابت (١٤) شهرينه واردق. آنك طقوز آى قالدق. هند ولايتينك خليفه‌سى يعنى خانى بونك‌در. بوشهرنى آلمق ايچون اوغان خلقى كلمشيدى،

---

(١١) «ازين عباد» و«تيوك» شهرلرينك قانغى شهرلر اولنه‌چغى معلوم اولماديغندن يالگز كندى رسم خطيله نقل ايدلمكله قناعت ايدلندى. غالبا «ركن» و«زين آباد» اولمه لى اليانعى الجنى‌ده: «مدينة - طوك - مدينة عامرة فى الهند» عباره‌سى وار، ابوسعيد ترجمه‌سينه مراجعت اولنه‌در.

(١٢) طوفاننك بتون دنيايه‌عام اولمه‌سى مسئله‌سى اسلام محقق عالملرى قاشنك اختلافلى اولديغندن، وبويله مقدم زماندن قالان بر آغاچك بويله حالده طورمه‌سى بيك بعيد اولديغندن بوسوزه راست سوز نظريله باقلماز.

(١٣) هرنه قدر هندستان، قطاى، ودنيانك باشقه جهتلرنك تورلى وقتلرده پيغمبرلر يبارلمش اولمه‌سنى، حتى‌كه ايسكى ايران مجوسيلرينك دينلرى، برهمن وبوده مذهبلرى، پيغمبرلر طرفندن تبليغ ايدلن درست دينلردن محرف اولنمه سنى، منع ايده‌چك دليل، اسلام شريعتنده اولنماز ايسه‌ده، فخر كائنات افندمزگ قبر شريفلرندن باشقه پيغمبرلرگ قبرلرى معلوم اولمه سى حقنده درست خبر طابولماديغى مرويدر.

(١٤) شاهجهان آباد شهرى اولسه كركدر كه مشهور «دهلى»در. بووقتده دهلى حكمدارى عالمگير ثانى عزيز الدين بن جهاندر شاه اولسه كرك.

ايله

شهر خلقی ایسه هیچ بر دوکش قیلمای، قارشو چقوب آلدیلر . اوغانلر ایسه شهری تالاب تاراج قیلدیلر وهیچ برشیلرنی قویمادیلر. بزلره هم کلوب، ماللرگزی چقارگز دیدیلر. بزلر ایتدك : بزلردن نه استیورسگز؟ آنلر دیدیلرکه ایکی بڭ اورفیه ویرگز شویله ایدوب بزدن ایکیوز اورفیه آلدیلر. بوندن صوڭ شهرده قحطلق اولدی. یمك ایچمك قانڭ کتدی؟ هیچ برکیمسه بویله جفا کورگانی یوقدر. طقوز آیدن صوڭ اوزمزڭ شهرمزگه قایتورغه کوز دوتساق. یول بولمادی. آوغانلر یوللرنی آلمشلر ایدی. شونڭ ایچون کیرو (بندر سورات) گه یوللاندق. شاه جنابت گه یتکانچه یدییوز اورفیه خرج اولندی، دیه یعقوب آغا سویله‌دی. ایکی آیڭ (بندرسورات)گه قایتوب کردك، وآنڭ ایکی آی طوردق. بوندن صوڭ بر طولی کمه بولدق. ایکی آیلق ذخیره حاضرلدك، ایکی آیلق صو صاتون آلدق، ایکیوز اورفیه لك دوگی آلدق.کیمه گه کرورگه کشی باشینه قرقار اورفیه ویردك. قرقار اورفیه گه یاتورغه اورن آلدق ومذکور کمه ایله (مکهٔ مکرمه) شهرینه یوللاندق. صویوزنڭ ایکی آی قالدق. ایکی آیدن صوڭ صولرمز دوکاندی، ییل کیرو آردمزغه ایسدی. غایت چوق زحمت چیکدك صو کمه‌مزنی قاپلادی، بورغی ایله صونی دوکوب بتوره آلمادیلر: کمه‌مز باتا باشلادی، کمه‌نك باشنڭغی آغاچلری بوزولدی طولقون ایله. هر برمزڭ جان قایغوسی اولدی: هر برمز توبه وتضرع قیله باشلادق. رب تعالی‌گه مناجات قیلدیلر، نذر ونیازلر ایتدیلر. رب تعالی مدد ویردی کمه‌مز یوقاری قالقدی، الله‌تعالی‌گه شکر قیلدق. اوشال دگز یاقاسنڭ برطاغ کوردك (سرندیب) طاغیدر، وآدم علیه السلام آتامز قبری بونڭدر (۱۵) دیدیلر. اوچ آی بولغاندن صوڭ (جده) شهرینه داخل اولدق.

دهلی شهری بیوك عالملرك مقامی. اولمقله مشهوردر. اظهار الحق صاحبی رحمة الله افندی هم بوشهره منسوب ایدی. بووقتده دهلی شهرنی بویله خراب ایدن آوغان عسکری، شاه افغان اداره‌سنده اولان عسکردر. سوز قرینه‌لرندن، بونلرڭ اصل مقصدلری اوشبو «دهلی» شهری ایدکی آڭلاشلنور. بیورلمش- اولان خدمتلرنی یرینه کتوردیلرمی یوقمی؟. بوندن صوڭ قایتمق فکرنی طوتمشلر ایسه‌ده، یول اولنمادیغندن حجازه کتمشلردر.

(۱۵) بوتقدیرچه باب المندب بوغازینه ایرشمازدن مقدم، ییل کیرو

٤

حجاز

آنامز حوا (رضی الله تعالی عنها) اوشبو (جده) شهرنده (١٦) دیدیلر. یعقوب آغا واروب زیارت قیلدی. ایکی کون صوڭنده (مکهٔ مکرمه) گه داخل اولدق (کعبهٔ) شریفی کوردك. کعبه دیدکمز دورت پوچماقلی قاره تاشدن یاپلمش بر اودر. ایشکی اوزون کونده، کون طوغار طرفده وصاف کموشدندر. کعبه قاره یفاك طوقلمش پرده ایله اورتلمشدر واورتاسندن آلتونلی قوشاق ایله باغلانلمشدر. ایچنی قرمزی یفاك چارشاف ایله قاپلامشلر. صایغاقی آق مرمر تاشندندر. ایچنه کره طورغان باسقچی تکارلك اوستونده‌در، حاجت اولسه تارتوب کتوررلر، اول باسقچنی زمزم قیوسینه ایلتوب یوزاقلاب قویارلر. (حجراسود) کعبه ایشکینڭ صول طرفنده‌غی پوچماغینه یاقیندر. پوچماقنی ایکی طرفدن اویوب اورناتمشدر. نیگزدن بیل قدری یوقاری طورر. برار قاریش قدر ایکی باشنی کومشلامشلر. کعبه‌نڭ اطرافینه هم مرمر تاشی یابمشلر. کون شول قدر اسسی اولورکه یرگه باسار اولسه‌ڭ آیاقلرڭ قابارر. اول تاشنی کونش هر گیز قزدرماز، صالقون اولوب طورر. کعبه‌نڭ اطرافنده کوگار چینلر کوبدر، اوچدقلرنده کعبه اوستینه قونمازلر واوستوندن اوتمازلر. طواف قیلدق، زمزم صونی ایچدك، مقام ابراهیمده نماز اوقودق. مکه‌نڭ اطرافنده دورت یوز پیغمبر واردر دیدیلر. حرمڭ طشره‌سینه چقدق، صفا ایله مروه آره‌سنده یدی کره یوکردك واندن صوڭ (خدیجة الکبری) حضرتلرینه زیارت ایتدك، وحضرت عمر اوغلی ابوشحمه (١٧) گه هم زیارت

سرندیب طرفینه آلوب کتمشدر، وسرندیب‌دن تکرار جده‌یه اوچ آیده کله بیلمشلردر.

(١٦) آنامز حوا رضی الله عنهانڭ قبری جده‌ده اولمه‌سی، یالکز ظن وتخمیندن عبارتدر اسلاملرڭ علم یولینه کیده‌چك آقچه‌لری هر وقتده قبر مجاورلرینه صرف ایدلمك عادات اولمشدرکه، بو عادتڭ بتمه‌سی ایکی محالڭ بریدر.

(١٧) حضرت عمرڭ زینب بنت مظعون نام خاتوننندن عبدالرحمن الاوسط ابوشحمه نام اوغلی وار ایدی ایسه‌ده، قبری مدینه‌ده اولسه کرك. اسالغابه گه مراجعت اولنه. ج ٣ بیت ١٢٣.

ایتدك

ایتدك وچوق اولیا وشهیدلرگه زیارت ایلدك. آندن صوڭ (بی‌بی‌فاطمه)(١٨)نڭ اوینه واردق، اوینڭ دیوارینه قویلمش برتاشقه پیغمبرمز صلی الله علیه وسلم تایانمش ترساکیننڭ اورنی چوقر اولوب قالمش، آڭا هم المزنی سوردك. اوینڭ ایچنده حضرت فاطمه‌نڭ ال دکرمنی تاشی بودر، دیه کوستردیلر. امام حسن ایله حسین‌نڭ بیشکنی هم کوستردیلر. بوندن صوڭ کعبهٔ شریفڭ ایچینه کردك، وهر طرفنه ایکیشار رکعت نماز قیلدق. اندن صوڭ (جبل نور)غه واردق. کچکنه ایکی کشی صیارلق تاش دلکیدر. پیغمبرمزگه اڭ الك اوله‌رق «اقراء باسم ربك» سوره‌سی بونده اینمشدر، ایکی رکعت نماز اوقودق. برقچ کوندن صوڭ (طائف) شهرینه واردق. طائف الوغ بر شهر اولوب، پیغمبرمزڭ اهل واولادی چوغی آنده‌در. هم غایت خوش ومبارك یردر، یمشلری وآثار صولری چوق اولوب برفروان یردرکه، دیل ایله وصف ایدلماز. اون سکز کون آنده قالدق وصوڭره (مکهٔ مکرمه)یه کلدك. ایکی آره‌سی کونلك یولدر. برکون صباحدن (غار) گه واردق، مکه‌دن یراقلغی اوچ دورت میل قدر بلکه اولور. غار دیدکمز ایچی قوش تاشدر، اوکبی اوچ آدم صیارلق اورنی وار. آنده هم ایکی رکعت نماز اوقودق. ایچینه کرورگه آدملر خوف ایدرلر، بر قارشچه‌غنه آچقلغی واردر. توکل ایدوب بسم الله الرحمن الرحیم دیوب کرر اولسه‌ڭ جمله تنگ صیار. پیغمبرمز صلی الله علیه وسلم ایله ابو بکر حضرتلری مکه قومندن صاقلانوب، اوشال غارده اوچ کیچه طورمشلر وصوڭره دوه ایله مدینه‌یه یوللانمشلردر. بو وقتده بونلری بر عرب

(١٨) بی‌بی سوزلرنی اوزلکندن قوشه‌در، یوقسه فاطمه رضی الله عنهانڭ اسمی، بی بی فاطمه دگل، یالکز «فاطمه»در. حضرت فاطمه اون ایکی یاشلرنده وقت مدینه‌یه کتدکندن وبتون عمرنی مدینه‌ده کچرد کندن نه وجهله مکه‌ده آنڭ اوبی اولور؟ ونیچه یوز سنه‌لر کچوب ومکه‌ده‌نه قدر حادثه‌لر اولدیغندن حضرت حسن ایله حسین‌ڭ بیشکلری نیچوك بووقتلره قدر سلامت طورر؟.... حضرت فاطمه‌نڭ ترجمهٔ حالی ایچون «مشهور خاتونلر» نام اثره مراجعت ایدلنه.

بیلوب اولدرمکه قصد ایتمش ایسه ده، دوه‌سینک آیاغنی یرطوتمش، شول سببدن پیغمبرمزگه یالوارمش، واینانوب مؤمن اولمش، پیغمبرمزک دعاسی صوکنده هـم خلاص اولمش. مدینهٔ قومی ایسه پیغمبرمزک اوزلرینه کلدکنی خبر آلوب، قارشو چقمشلر وهر بری اوز اولرینه چاقرمشلر. پیغمبرمزده دوه‌سینه اختیار قویوب قانغی اوحضورنده چوکسه، شونده مهمان اولورم دیمش. وبر کیمسه اوی حضورنده چوکد کنده آنک اوینه اینمشدر. اول کلگان یری (قبا) اسملی اورون اولوب، قدس گه باقوب نماز قیلور ایرمشلر. بر کون اولی نمازی وقتده، اولی نمازینک ایکی رکعتنی قدس گه باقوب اوقودقلرنده، حضرت جبرائیل کلوب، مکه گه قارارغه بیورمش، وشوکا کوره صوک ایکی رکعتنی مکه گه قاراب اوقومشلردر.

مکه ایله مدینه ده بر ییل قالدق، ایکی کره حج قیلدق، اوچ آی (مکهٔ مکرمه)ده، وطقوز آی روضهٔ مطهره‌ده اکلندك، حج وقتی ایرشمامشیدی. آندن صوک هر طرفدن حجاج مسلمین کلدی، حج وقتی ایرشدی، نیت ایله احرام باغلادق، روضهٔ مطهره‌دن اون‌کونده (مکهٔ مکرمه)یه داخل اولدق. یدی کره کعبه اطرافنده یوردك حجر اسودکه یوزمزنی سوردك، مناغه ومزدلفه‌گه واردق، (عرفات) طاغنده بر کیچه اولدق.

مکه‌دن‌منا دورت‌چاقرم، اندن مزدلفه‌اوچ‌یا که‌دورت‌چاقروم، اندن عرفات شول‌قدر اولسه‌کرك. ایکنچی کونده(عرفات)طاغنده‌اولان مسجدده‌جمعه‌نمازی‌اوقودق، وبری بری آردندن‌ایکندی‌نمازنی‌ادا ایتدك. جمعه‌کون‌عرفه‌اولمقده‌فضیلت‌واردر. اول‌کونی‌حج اکبر دییورلر، اون‌ایکی‌ییلده بر کلور (؟). بزلرگه‌الحمد لله‌اول کون راست‌کلدی، اون ایکی ییل حج قیلغان ثوابی اولور دیدیلر، رب تعالی قبول ایتکای ایدی. بوندن صوکره خلیفه طرفندن، حاجیلر ایله برابر یبارلمش قاضی افندی دوه اوزرینه بنوب، کچکنه طاغ اوزرنده خطبه اوقودی. قاضی افندینک ایکی یاغنده ایکی بایراق طوتارلر، ذکر آیتور وقتده مذکور بایراقلرنی ایارلر، آنی کوردکده یتمش بیك حاجی، «لبیك اللهم لبیك لاشریك لك لبیك» دیه چاغروب، ذکر ایتمه‌گه باشلارلر، اطرافده اولان طاغلر کلیسی صدا ویردیلر.

حاجيلرڭ باشلرى آچق ، تنلرى آياقلرى چپلاق ، بيلدن باغلاب ايكلرندن آرقاغه صالونمش اولنگى ، در. كونش غايت اسسى ، قيامت كوننده ، عرصات ميداننده ، آدملر اوشنداق يالانغـاچ اوله چقدر ، دييورلر. اوشبو رسمله ، ايكنديننگ آخرينه دك چاغرشه‌لر .

حاجيلرڭ دعالرى قبول اولمه‌سينه اوشبو اوچ شئ علامت اولور دييورلر : قاضى افندى خطبه اوقوديغنده دوه‌سى چوكمك ، هيچ بر بلوط يوق ايكن بلوط كلوب ياغمور ياوسه ، باش اوستينه بياض قوشلر كلسه . بزلرگه برنڭ آق قوشلرى كلدى ، وايكنچى وقت دوه ياتدى .

صوڭره آخر ايكنديڭ (مزدلفه) گه يوللاندق . اخشام وقتنده اخشام ايله يسيغنى برابر قيلدق . بيلڭ ايكى كره بويله ايكى نمازجمع اولنسه كرك. اول كيچه آنده قوندق ، وصباح نمازنى قيلدق ، وقوشلقغه تيكر و دعاء وثنا قيلدق ، پيغمبر- مزڭ دعاسى قبول اولان يردر. آندن صوڭ (مناغه) واردق ، واوچ يرده تاش آتدق ، قربان چالدق . ابراهيم عليه السلام ، اوغلى اسماعيلنى قربان قيلغان يردر. شول كون ايكندى صوڭڭ بيش اون كيمسه‌لر ايله بيت اللهه واردق ، طواف ايتدك ، ومقام ابراهيمده ايكى ركعت نماز قيلدق . مقام ابراهيم ، كعبهٔ شريف قپوسنه قارشودر. حاجيلر يوروب طواف ايدر ايچون كعبه تيكره‌سينه ميدان دوزمشلر، مرمرتاشى دوشه‌مشلر، ميدان كيڭلگى اون ايكى آدمدر. جمعه كون خطبه اوقولنه‌چق منبر ،هم مقام ابراهيم يانندەدر، آنڭ ياننڭ زمزم قيوسيدر، صول طرفنده مقام شافعى دييورلر. بونلرڭ اوستونده حجره كبى شافعيلر شيخى (امامى) طورر. زمزم ايله بونلرڭ اوستلرى طوتاش يابولمشدر. كعبه‌نڭ اوڭ قابرغاسى طوغروسنده مقام حنفى ،در. آردياغنده مقام مالكى ، وصول طرفنده مقام حنبلى ،در. بونلرڭ آرقا ياقلرى بيت الحرام دیوارينه‌چه آچقدر. بيت الحرامڭ قپولرى اوتوز دورت قپودر. آندن چقوب (صفا) ايله (مروه) آره‌سنده يوگردك . ينه‌دونوب (مناغه) كلدك واول كيچه آنڭ قوندق وايكنچى كون ينه يديشار تاش آتدق ، حج تمام اولدى باشلرمزى تراش قيلدق

شول کون ایکندی صوڭنده (مکهٔ مکرمه) گه کلدك ، بیش کون طوروب، اخشام وقتنده مدینه‌گه یوللاندق.

کعبهٔ شریف قپوسنی بر کون ایرلر کروب وایکنچی کونده خاتونلر کروب عبادت ایتمك ایچون ، وبر مرتبه آچوب زمزم صوی ایله یومق ایچون آچارلر، ایمش.

مکه‌دن چقوب اون کون کلدکدن صوڭ مدینه‌گه ایرشدك. مسجده کروب ابتداء پیغمبرمز صلی الله علیه وسلم حضرتلرینه، صوڭره ابوبکر الصدیق وآندن حضرت عمرگه زیارت ایتدك . ابوبکر الصدیق ایله حضرت عمر، پیغمبرمزڭ روضهٔ مطهره‌سی ایچنده‌در. روضهٔ مطهره‌نڭ تیکره‌سی، یازولی یاشل قطیفه ایله اورتمشدر، بر قولاچ یردن تیمر راشتکه‌سی وار، واول راشتکه ایچنده بالاوزدن یصالمش دورت دانه شم واردرکه آدمڭ بیلاگی قالونلغی‌تیك. آنی اوچ وقتده یاندررلر، اخشام، یسیغ، صباحده، حرمت ایچون بویله ایدرلر. محراب ایچنده محرابڭ ایکی یاننده دخی بال مومندن ایکی دانه شم اولور، آدمینڭ بوطی یوانلغنده. روضهٔ مطهره ایچنده آلتون کموش ذاتلر بیك چوقدر، پیغمبرمزه هدیه اوله‌رق کوندرلمش شیلردر، دییورلر. تیمر راشتکه ایله روضه آره‌سنده پیغمبرمزڭ آرقاسی طرفنده (بی‌بی فاطمه) تربه‌سیدر. بونڭ باشی اوستونده (عثمان) رضی الله عنه‌نڭ قرآنی کورولوب طورلور. آیاغی اوچندن راشتکه ایچندن (جنت بقیع)غه یول چقار، جنت بقیع تیکره‌سی دیواری تاشدندر. حضرت عثمانڭ قبری جنت بقیعك برموکوشنده‌در. جنت بقیعده دورتیوز بیك شهید واردر، دییورلر، بارچه‌سینه زیارت ایتدك .

روضهٔ مطهره‌غه خاتونلر طائفه‌سی هم واررلر ، دعاء ایدرلر ، کچکنه بالالرن‌ده آلوب واررلر. روضهٔ مطهره‌نك دوتیوز آدم صاقچیسی اولوب، آنلارننك الوغلری واردر.

روایت قیلورلر ، الك زمانده روضهٔ مطهره‌ده استانه اولمامش ایمش. مصر پادشاهی (١٩) بر کیچه‌ده اوچ مرتبه اوله‌رق، رسول اکرم حضرتلرنی

(١٩) اسلام مؤرخلری خبرینه‌کوره، حادثه صاحبی ابوالقاسم محمود بن

کورمش

کورمش، وهر دفعه‌سنده رسول اکرم، ایکی کیمسه‌یی کوستروب: «بو کیمسه‌لردن بنی قورتار!» دیه ایتمش. ایقوسندن طوردیغی ایله یاراغلانوب، مدینه‌یه سفر ایلمش ورسول اکرم حضرتنی زیارت ایتمش. صوکره مدینه اهلینك اسملرنی یازدروب، جمله‌سنی حاضر ایلمش، ضیافت وصدقه‌لر احسان ایتمش، لکن بونلر آراسنده، دوشنده‌کوردکی ذاتلری بولمامش. شوکا کوره: «مدینه‌اهلندن‌دخی‌کیم اولسه‌ده بونده کلمای قالدیمی؟» دیه صورمش. آنلرده «هروقت‌روزه ونماز ایله مشغول ایکی فقیر ویخشی کیمسه‌لر بونده هنوز کلمادیلر» دیه جواب ویرمشلر. پادشاه آنلری مجلسینه کتوروب باقسه تمام دوشنده کورلن کیمسه‌لر اولمش. آنلری طوتمش واورنلرینه وارمشلر، بر قووشلری اولوب، بر مقدار تصوف کتابلری کورلمش. پادشاه، کیرزلرنی کوتاروب باقسه برچوقر کورمش، وچوقرده پیغمبرمز طرفینه کتمش وتمام بر قولاچ یر قالمش. «نیچون بویله ایتدکز؟» دیه صوردیغنك کوب مال برابرینه یاللانوب کلمش دشمنلر ایدکلرنی اقرار ایتمشلر. پادشاه‌ده آنلری قتل‌ایتدروب، روضهٔ مطهره تیکره‌سنی صوغه‌دك قازتوب، تاش صالدرمش، وطشره‌سندن تیمره شتکه بناء ایتدرمشدر.

حجاج مسلمین مدینه‌ده اوچ‌کون طوردیلر، صوکره (احد) طاغینه واردیلر وبرکیجه آنده‌اولدیلر، حضرت حمزه‌نك تربه‌سی آنده‌در. اوشال یرده برتاش واردر پیغمبرمز صلی الله علیه وسلم، اول تاشغه اوطوروب حرقه کیمشدر، دیدیلر. اول تاشك حضورنده چوق دوکش قیلمشلر وسیدنا حمزه ایله یتمش کیمسه شهید اولمشدر. اوشال یرده پیغمبرمز صلی الله علیه وسلم دشنی کافرلر اوروب دوشرمشلردر. مبارك دشلرینك دوشمش‌اورنینه بر او یا بمشلر حرمت ایچون. اوشال احد طاغی یوکسك بر طاغدر. مدینه‌نك یاننك تاشدن بر او

عمادالدین زنکی بن آق سنقر الملك العادل نور الدین، در. لکن بو ذات، مصر حکمد ارلرندن اولمای، بلکه شام حکمد ارلرندندر. (٥٦٩)ده وفات اولوب، دمشق‌ده مدفوندر.

یابمشلر، «انا انزلناه» سورەسی بوندەاینمش (٢٠) دیدیلر. بوندن صوڭ (شام) طرفینه یوللاندق.

٥

شام سفری

مدینەدن بر نچەکلگاندن صوڭ عجب اَوْلر کوردك چویرلگان، ایشکلری یوقاری طورر. بونلر ایسه عاد پیغمبر قومینك اولریدر. آنلرغه الله تعالی هود پیغمبرنی رسول ایدوب یبارمش. هر نه قدر هود پیغمبر آنلری ایمانه دعوت ایتمش ایسەدە، آنلر ایناناملشر. آنلره الله تعالی عذاب ییلی یباروب هلاك ایلمش، دیورلر (٢١).

بر نچه کلدکدن صوڭ بیوك بریارغه ایرشدك. آدمیلر تاش دوشررلر، بویر ایوب علیه السلام شهری ایمش. ایوب علیه السلامغه علت پیدا اولدیغنده شهردن چقاروب اوشبو یرکه قویمشلر، ایوب علیه السلام تننی قورتلر ییوب بتورکاچ قورتلری اوشبو یارغه کرمشلر، یارده قورتغه بیکزر اوفاق تاشلر چوقدر، اوشال تاشدن آدمیلر آلدیلر، بزلر هم آلدق.

دخی بر نچه کلدکدن صوڭ ایکی قوچه تاشغه راست کلدك. بر آز توبه یرده قرمزی قومصو تاشدر. اوشال تاشك الوغلغی باشنداغی کشی قوش‌دك کورنور. ایکی تاشك آراسندن اوتدکده تفنك بوشاتمقده دومبرەلر اورمقده، چاغرمەدە باغرمەدە کیزرلر. نیچون بویله قیلورلر دیدکمزده صالح علیه السلام شهری اوشال یردە ایدی، قومنی اسلام دیننه دعوت ایلمش. قومی ایسه، اکردە سن حق پیغمبر اولور ایسەك اوشبو تاشدن بزلرکه دوه چقسون، بالالاسون، شوندن صوڭ ایمان کتوررمز، دیمشلر. اوشال ساعت صالح علیه السلام دعاسینه کوره، تاشدن دوه چقمش هم بالالامش، لکن قومی همیشه انکار قیلمشلر وبریسی دوەنی اوق ایله اوروب اوترمش بالاسی ایسه قاچوب، تاشغه کروب قاچمش. ایمدی اول دوه بالاسی آغلار ایمش، آوازنی دوەلر

---

(٢٠) بوایسه اختلافلی برسوزدر.

(٢١) عاد قومینك مسکنی ایسه مؤرخلر خبرینه کوره یمن وحضرموت جهتلرندە، ایدی. سد وبندکبی آثارلری بوکونده هم چشم حیرتله کورلمکدەدر.

ایشتچك

ایشده‌چك اولسه‌لر یاتورلر، آننك اونی دوه‌لر قولاغینه کرماسون ایچون اوشبو عملنی قیلورلر ایمش (٢٢). آندن شام شریفه کلدك .

٦

شام وقدوس

شـام شريفـده، قافلـه‌دن آیـرلـوب قالـوب، بر بیـل طـوردق. جامع امیه‌ده یحیی پیغمبره زیارت ایتدك . آ کا هم روضه‌دك استانه یا بمشلر. مسجدك ایکی مناره‌سی واردر، حضرت عیسی اوشبو مناره‌لرك برسینه ایناچك (٢٣) ایمش. شامك قبرستانینه واروب بلال رضی الله تعالی عنه قبرینه زیارت ایتدك، بیوك استانه‌سی واردر. پیغمبرمزك ام کلثم ایله ام سلمه (٢٤) آدلو ایکی خاتونی هم آنده بر استانه‌ده‌در، وغیر چوق اولیالره زیارت قیلدق.

ینه بر یرده اوچ قبر وار، اوزرینه استانه یابمشلر، آنی غیب ایرلر، دیدیلر. آندن یدی غیب ایرلرکه واردق، آنلره هم او یابمشلر، آنلرغه هم زیارت قیلدق . ینه قرق غیب ایرلر مقامینه واردق، آنده هم قرق محراب یابمشلر، آنده هم ایکی رکعت نماز قیلدق . غیب ایرلر آنده کلورلر، ودعاسی مستجاب کیمسه‌لر کورلر ایمش .

اول غیب ایرلرك مقامینه بر وقت بر کیمسه واربدر، بر سبب ایله، بر مدرس درس آیتور ایمش، لکن بر شاکردی سبق بیلماز ایرمش، بونك یولداشلری مسخره ایدوب آیمشلر، سن نیچون شول قرقلر مجلسینه وارمازسن؟

---

(٢٢) کروان باشلغی طرفندن یول باصوچیلرنی قورقودر ایچون ایدلکان برعملنی، اسماعیل افندی‌که ایکنچی تورلی سویلمش اولسه‌لر کرك .

(٢٣) لیس فی الکتاب والسنة نص قطعی الثبوت والدلالة علی نزول المسیح توجب علی المسلمین الاعتقاد بذلك وانما ورد فی نزوله احادیث آحاد اشتهرت لغرابة موضوعها وتخریج الشیخین لها واکثرها عن ابی هریرة. المنار ج ل ص ١٣٥.

(٢٤) رسول اکرم حضرتلرینك «ام کلثم» اسمنده خاتونی یوقدر. «ام سلمه»نك قبری ایسه شامده دکل مدینه‌ده‌در. بونك ترجمه‌سی «مشهور خاتونلر» نام رساله‌ده مذکوردر، اورایه مراجعت بیورله .

Изофондов Российской Национальной библиотеки

بزلر غیب ایرلر مقامینه واروب اوکرنوب کلورمز، دیمشلر. اول شاکرد بر کیچه واروب، کیچه‌نك یارمینه‌دك اوطورمش، وبرار استاذ کلمازمی دیه منتظر اولمش. بر آق صقاللی قاری کلوب، ای یکت بونده نیچون طوررسن؟ دیمش. یکت سبقمی بیلمیورم، اوگرنمکه کلدم، دیمش. قاری دیمش‌که بار قایت بیلورسن: دیمش. شاکرد سبق آلمادم نه بله‌یم؟ دیمش. اول قاری تکرار، قایت بیلورسن، دیمش. بو یکت قایتوب واردیغنده، یولده سبقنی اوقوب کورسه‌که یخشی بیلور ایمش. استاذینك حضورینه اوطوردیغنده، استاذ برسوزکه یاکلش معنا ویرمش. بویکت دیمش، که بوسوزکه بویله معنا اولسه یخشی‌اولور ایدی، دیو. ایبدشلری کلیسی بر برینه باقمشلر. استاذ، الحمدکه معنا ویردیمش. بو یکت هر بر حرفینه یدیشار معنا ویرمش. تاڭ قالمشلر، استاذ اوز اورننی مذکور شاکرده ویروب، اوزی سبق آلمش (٢٥).

ینه شول یرده برقوچه تاش واردر اول تاشدن ایکی یردن صو تاموب طوره‌در. اوشبو طاغڭ اوستونده قابیل هابیلنی تاش ایله اوروب اوترمش، نیچون تاش ویردم دیه بوطاغ آغلامقده‌در دیدیلر (٢٦). اول تاشك یاننده چوق چوق اولیالر واردر حسابنی الله تعالی بیلور، آنلرغه زیارت قیلدق.

---

(٢٥) اهل اسلام، دینلری بوینچه هیچ بر وقت بیورلمادقلری حالده غیب ایرلری تیکشروب، کویا آنلر ایچون برار محراب یته‌چك دکل کبی، حتی قرقار محراب بناء ایدوب، وآنلری اوچ، یدی، قرق، دیه آتاب، وآنلر ایچون اولر بناءایدوب، سبقلرنی بیلمازلر ایسه، آنلر مقامی دیه اسم ویرلمش یرلرده یوروب، وآنلار مقامی دیه زیارتلر ایدوب، عمرلرنی، ماللرنی، عزیز وقتلرنی صرف ایله طورسونلر، بونلرڭ بویله‌اولدقلرنی امریقانلر وفرانسزلر غنیمت بیله‌رك بیروت، وسوریه‌نك غیری بیوك شهرلرنده پادشاه سرایلری وشهرلر کبی‌مدرسه‌لر، دار الفنونلر، دار الشفقه‌ودار الصناعه‌لر تأسیس‌ایدوب، عرب بالالرنی ایر وقزلرنی جمع ایدوب اوقوتمقده‌لر. بونکله قناعت ایتمای اسلاملرڭ ایسکی‌ادبیات‌عربیه‌لرنی، وسلف اثرلرنی، کندی‌مصلحتلرینه موافق روشلر ایله ترتیب‌ایدرك نشر ایلمکده‌لر، اماسوریه وغیری مملکت‌اسلاملری

اندن

اندن صوك (قدوس) گه يوللاندق ، اوچ كون واردیغمزده بر كروان سرايغه راست كلدك قونديغمزده عجب بر زلزله قوبدی ، آياقده طورمقغه مجال اولمادی ، اوطوروب طورمق هم ممكن اولمادی ، قويمش كيوملرمز طورماز. هر كيم اوطورغان يرندن بر ايكی قدم یر كيدر. كروان سرايغه چوق آدميلر كرمشلر ايدی ، سرای يقلوب جملهسی هلاك اولديلر. شول كون شامده هم زلزله قوبمش ، آدميلر اولرنی تاشلاب يپانه چقمشلر ، اولری يقلمش. اوشبو زلزله هر كون اوچار، دوردر كره اولورتمام بر آی اولدی.

بوندن صوك اون كونده (قدوس) شهرينه يتدك . وآنده يكرمی يدی كون طوردق . اول شهردن پيغمبرمز صلی الله عليه وسلم صخرة الله ديگان تاش اوستنه باصوب معراجغه آشمش ، واول تاشك اوزرينه حرمت ایچون بر بيوك جمعه مسجدی يابمشلر ، اول تاش ایچروده قالمش. مسجد غايت يوكسك اولوب ، يكرمی بر باسقچ واردر. اوستنی قورغاشين ايله يابمشلر . پيغمبرمز معراجغه كيدرده اول تاشغه باصمش ، تاش حريردن يومشاق اولمش ، هم ايكی آزاقی طوبغينهدك باطمش . پيغمبرمز پراقغهبنوب كيدرده ، اول تاش هم برابر قوزغالمش وكشی بويیده قول صوزمی قدر يرده ، جبرائيل عليه السلام باصوب طوقتاتمش ايمش . جبرائيل عليه السلام ك اون بارمقيننك اورنی واردر. (٢٧) اول تاشنك اوستون قرمزی يفاك چارشاو ايله اورتمشلر واطرافينه راشتكه قويمشلر ، اوزرينه آدميلر وارماسونلر ديو . پيغمبرمز صلی الله عليه وسلم آزاقينك اورنينه جمعهده ايكی كره گل صووی قويارلر ، آندن هر كيم

بوندن تمام غافل اولهرق ، هر بر فرقهكندی پيرلرينك بيوكلكلرندن بحث ايدرك وآنلرك كراماتلرنی صانـاب وكتابلرنـده آنلرك مناقبلرنی يـازوب مشغول اولمقدهلردر. (ان الله لا يغير ما بقوم حتی يغيروا ما بانفسهم) ،

(٢٦) بوندای حكايهلر كملردن چقادر ، عجايب ! .

(٢٧) اسلامنك فضيلتی شول مرتبـهده روشندركه ، بونی اثبـات ايتمك ایچون بوكبی اصلسز ولدتسز مصنوع حكايهلره لزوم يوقدر.

یوزینه کوزینه سورر ، بزلر هم یوزمزگه سوردك . اول صخرة الله یاننده برقاره تاش واردر، اوزرینه آدم بارماغینگ ایکی بوونی قدر قازوب کموشدن یدی میخ اورناشترمشلر، بونی آخرزمان علامتی ، اگرده اوشبو نلر تمام اوز اوزلرینه اریب بتسه‌لر زمان آخر بولور دیدیلر، والله اعلم . بز کورگانده دوردی بتمش ، واوچیسی هم انچه قالمشیدی ، بزم کوردکمزه یکرمی بیش ییل قدر اولدی . شیمدی ایشتدك اول یاقداعی قپو قپاندی دیو . یارب هرکیمه توفیق وهدایت نصیب قیلغل .

اول مسجدڭ قپوسندن چقغاچ میزان ، صراط کوپری علامتی وار ؛ جبرائیل علیه السلامڭ پیغمبرمزگه پراق کتوروب باغلامش آلقه علامتی ، وپیغمبرمزك ارواحلره امامت قیلغان علامتی وار. سلیمان علیه السلامك دیولر یابمش زندانی آنده‌در، بر بیوك مسجدك آستونده‌در. اول مسجد یاننده بریلغه واردر ، مریم رضی‌الله تعالی عنهانڭ قبری آنده‌در ، آنی هم زیارت ایتدك . آندن صوڭ طورطاغینه چقدق ، موسی علیه‌السلام قبری آنده‌در، دیدیلر، یاللاب وارمش عربلرمز قورقوب وارمادیلر .

صخرة الله‌دن برمیل قدر یرده عیسی علیه السلامنڭ کوکگه آشقان اونی کوردك ، بیوك قپوسی وار، ایچی قارانغولقدر. نصارالرڭ (یورسلیم) دیدکلری اوشالدر، نصارالرڭ چوغی بونده‌در. مومدن‌شمعلر یاقمشلر، عیسی‌علیه‌السلامی کوتوب طورمقده‌لردر، زمانه آخر اولسه اوشبو اوه کلور برابر یوررمز دیه گمانده طوررلر . قدوس یاننده داود علیه السلام حکم ایتکان سرایی بودر دیه کوستردیلر.

آندن صوڭ (خلیل الرحمن) غه واردق. ابراهیم علیه‌السلام قبری بونده‌در . هم لوط علیه‌السلام شهری هم اوشبو یرده‌در. لوط علیه السلام قومی اطاعت ایتماد کلرنده الله تعالی‌نڭ امری ایله شهرنڭ آستی اوست کلمش . اوشبو اورنغه واردق . یرنڭ یوزنده تیشوکلر کوبدر ، اوستوندن یورر اولسه‌ڭ آیاق داوشی، کوپردن یورمش کبی گوم گوم کلوب طوره‌در. حیوانلر دوشماسون ایچون دیشوکلرنڭ اوزرینه او بنا ایتمشلر. بر وقت بردلوکدن بر ماچی

دوشوب

Из фондов Российской Национальной библиотеки

دوشوب بر چاقرم قدر یردن چقمش ایمش. دلوکلرگه کوگار چینلر او یابمشلر، ینه بر دلوك گه قندیل آصمشلر غیب ارلر کلور ایرمش دیدیلر، آنده دعاء ایتدك.

خلیل رحمانده سلمان فارسی، عزیر پیغمبر، موسی پیغمبر، داود پیغمبر، خلیل الله، اسحاق پیغمبر، یعقوب پیغمبر، یوسف پیغمبر، یونس پیغمبر، لوط پیغمبر، ساره آنا، چوپان آتا، تربه‌لری واردر، جمله‌سینه زیارت ایتدك.

قدوسدن ینه اون کونده شامغه کلدك. شام خلقلری بارچه‌سی شهردن طشره‌ده طوررلر ایدی، زلزله اولوب اولرمز یقلدی، اولر یپامز دیدیلر.

آندن صوڭ یعقوب آغانڭ مرضی آغر اولدی. بز دیدك: یعقوب آغا سنڭ حالنك مشكل كوره‌در، وصیت قیلسه‌ڭ كرك. اول، خوش سو- یلیورسز دیدی. بن دیدم: سز اولر اولسه‌ڭز بزلره دشمن چوق اولور بومال ایچون (۲۸) بزلری زنده قویمازلر، بن سنكا آیغان ایدم، كه الوغ كیمسه‌گه كرمایك، اوزمزچه بر آدم بولایق، دیه، ایمدی بزم طورمقده اولان اومزڭ صاحبی داغستانلیغ افندی، شام اكا برندن كوره‌در، شوندن دشمن اولماز، شمدی، سن اولر اولسه‌ڭ بومالنی بزدن آلورلر، وصیت قیلور اولسه‌ڭ بلكه بزلر خلاص اولور ایدك. یعقوب آغا دیدی: وار شاهد كتور!. شامده اوزینڭ بر قارنداشی وار ایدی، بزنی وصی او صاحبنی ودورت اوزباكنی شاهد ایلدی. هر بر نرسه‌لرنی یازدردی واوشبوملا مرتضی بنم قارنداشمدر، دیه مالنی آكا تسلیم قیلدی.

اونبش كوندن صوڭ یعقوب آغا وفات اولدی. آندن اوشال افندی (داغستانی افندی) كلوب سرای قپوسنی پچاتلتدی، مهر صوقدی، ینه ایكی كوندن صوڭ مهرنی بوزدیلر مالارنی آلدیلر، افندینڭ اوینه ایلتدیلر شامنڭ جمله الوغلر یغمشلر، افندی بومالنی مزایده‌گه چقارتدی مالنڭ جمله‌سنی سوتدیلر. ایكنچی كون بزلر مال صورغالی واردق، آقچه‌سنی ویرڭز' دیدك. بومالنڭ آقچه‌سنی سزلرگه ویرمك اولماز، بز، سزلره كوره امین‌مز

(۲۸) بو جمله‌لردن یعقوب آغا بیوك مال یوكاب كلدكی آڭلاشلنور.

دیدیلر. ایکنچی ینه صوردق (۲۹) طوپراقندن چقارغان مالدر، سزگه ویرلماز، دیدیلر. آندن صوڭ محروم اولوب قایتدق، هیچ جواب ویره‌چك اورون قالمادی.

بر نچه زماندن صوڭ شامده اولات بیلندی، اولقدر اولم بولدی که حسابنی الله تعالی بیلور. اوزمزگه هـم وبا بیلندی، کفنلرمزنی حاضرلادك، هرکیمگه بر ششك بیلندی. طقوز کونده بنم ششکم یارلدی، صحت بولدم آندن صوڭ ملا مرتضی اوغلینه تیکدی، اوچ کونده اولدی، ینه برقزی وار ایدی آڭا تیکدی، اول هم اولدی، دورت کوندن صوڭ ملا مرتضی اوزی اولدی، بیش کوندن صوڭ خاتونی اولدی، بزلر یالڭز قالدق، هیچ صغنوراورنمز قالمادی. بربوش مدرسه بولدق وآنده کردك، حجاج مسلمین کلگانگه قدر، شونده دورت آی طوردق. حاجیلر کلدیلر. برکون قریم تتاری بولوب، سزلر قانده کیدیپورسز، دیدم. بزلر یکرمی قدر وارمز جمله‌مز استانبوله کیده‌مز، دڭزبوندن دورت کونلك یولدر، آندن کیمه اولور، دیدیلر. بن هم یولداش ایتما کلرنی اوتندم، آنلر خوش کوردیلر. هیچ کیمه سویلمای یواش یواش باشمی آلوب چقدم. مالنی المزدن آلغانده کوب سوز آیغان ایدم شونڭ ایچون اولتورماسونلر، دیو قاچدم، اولتوررگه هـم قصد ایتمشلر ایدی.

۷

سفر واستانبول

دورت کونده دڭزه ایرشدك، دڭز ایله بیش کونده (قمرز) (قبرص آطه‌سنی‌می یاکه ازمیرنی‌می ایته‌در) دیگان شهرگه یتدك. کیمه بولغان سببلی آنده بر آی قالدق. صوڭره بازارکان کیمه‌سی بولوب، آنڭ ایله یکرمی بیش کونده استانبوله ایرشدك. آنده ایوب الانصاری، پیغمبرمزنڭ علمداری آڭا زیارت قیلدق. آنڭ یاننده بوش برمدرسه بولدق، عبدالستار افندی یاننده ایدی، آنده دورت ییل تعلیم آلدق، صوڭره دکانگه کردك استانبولده تمام یکرمی بیش ییل آکلاندق. وطنمزغه قایتورغه قولده‌خرجمز اولمادی، محتاجلقدن

(۲۹) بونده «کؤدم» یاکه «لؤدم» روشنده برسوز واردر، نه دیمك ایدکی بیلنمادی.

طوغمه

طوغمه‌لرمز یانینه کله آلمادق ، غریب بولوب چوق زارلق قیلدق .

صوگره بر کون اوز بالك ایاچیسی بزلرنی ازلب بولدیلر و بزلرگه دیدیلر که بن مال طوغروسنده بن وکیل اولوب (۳۰) کلدم، مالنی قانده قویدک؟ دیب. بن ایتدم: شامده داغستانی افندی آلدی، دیو. بنم ایله برابر واروب، اول کیمسه‌نی بنکا کوستر دیدی ، هم خلیفه‌دن (سلطاندن) فرمان نامه آلوب تکرار شامغه یوللاندق . ایاچی بك یول یارومنده وفات اولدی. اوغلی ایله برابر شامغه واردق . شامنگ حاکمنه ، سلطاننگ فرماننی کوستردك . فرمان نامه‌نی اوقودیلر، آنکا بزنی حاضر قیلدیلر، ایاچینی هم بزنی آلدردیلر. افندی‌دن، مذکور مالنی کیم آلدی؟ دیه صوردیلر .

افندی : اول کیمسه بزده اولدی ، مالنی صاتدیلر،
آقچه‌سنی قاضی آلدی ! . .

بن : آقچه‌سنی قاضی آلمادی ، بلکه افندی اوزی آلدی ، هم بنکا
« بن سندن امین ! » دیدی ،
امین اولمق اوشبومیدر؟ . . .

حاکم : سزلرنگ وکیلگز وارمی :
ایاچینگ بر آدمی : بن وکیلم ! .
حاکم : وکالت ایچون ایکی شاهد کتور ! .
آدم : شاهدلر مصردن کتردیلر .
حاکم : اویله ایسه شاهدلرگز کلنه قدر بکله گز ! . . .

ایاچینگ اوغلی مکه‌گه کتدی، بزلرنگ یول خراجتمز اولمادی، شامده قالدق. بر یخشی کیمسه‌گه قویدیلر، بیش آی طوردق. آندن صوگ حجاج مسلمین کلدی ایاچی اوغلی کلنه قدر، مال آلمش افندینگ دیلی طوتولدی. ینه حاکمه واردق. حاکم ایسه : «افندینگ دیلی طوتلمش کیم ایله دعوالشورسز ، افندیدن غیری مال آلمش کیمسه یوقدر ، وارگز اشگزه ! . » دیدی. محروم اولوب قایتدق .

ایاچی اوغلی ایله کلدکده شام ایله استانبول آره‌سنده بریرده طاغ باشنده

---

(۳۰) بوسوزلردن ، بو مالنك بخاراییلر مالی اولمقی آڭلاشلنور.

مسجدوار، ویاننده اوچ قبر وار، اوزون قبرلردر. برنی یعقوب پیغمبر اوغلی یهوده‌در دیدیلر، باشقه‌لرنی بیلمادیلر.

برقچ کوندن برشهرگه اوغرادق، موسی ایله خضر (علیهما السلام) ایکیسی بوشهرگه کلمش، قرأنده مذکور اولغان ایکی غلام واقعه‌سی بونده اولمشدر، دیدیلر. موسی علیه السلامنک بر تاشغه تایانغان ترساکینک ازی واردر، دیدیلر. اول شهرنک برطرفنده برشهید قبری وار، طاغ یاننده استانه‌سی وار، ایچینه کرلدکده عود وعنبر قوخوسی کلور. بونلرنک جمله‌سینه زیارت ایتدك، وآندن صوڭ استانبوله کلدك. (سیاحت نامه بویرده تمام اولدی).

* خاتمه *

کندی زمانلرنده بویله مشقتلی خصوصا عربستان وحجاز صحرالرنده اولان زحمتلره کوکورك ویروب، سفر ایتدکلری ایچون اسماعیل افندی کبی ذاتلر تحسین ایدلمیه لائق ایسه‌لرده، مسلمان اولدقلری ودین محبتیله یوردکلرنی خاطرلره کتورلدکده، اول درجه شایان تعجب دکلدر.

بلکه اصل عجب ایدلنه‌چك کیمسه‌لر، فرنکلردرکه، مسلمان اولمادقلری ودینلرینه کوره مجبور اولمادقلری حالده، قلم ایله یازوب بیلدره آلمازلق درجه‌ده اولان مشکللکلری یوکلب حجاز وعربستان ایچلرنڭ سیاحت ایتمشلردر. بونلرڭ بویله بوکبی قورقنچلی سفرلری اختیار ایتمکلرینك سببلرنی سویلیه‌چك اورون بویردگلدر. لکن سیاحلرڭ، یالڭز اسملرنی یازمقده ضرر اولماز.

بونلری کوردکدن صوڭ، حج سفرنی خصوصا بوکونلرده اولان حج سفرنی (عبادتلرندن کوزیومق اوزره) بیوك براش دیه ظن ایتمیه هیچ برمسلماننک حقی اولماز، خصوصاً حج مشروع اولمقینک حکمتلرندن غافل اوله‌رق، یالڭز عادت اولمق اوزرنده یورر، وبدویلردن باشقه برکیمسه ملاقات ایتی آلماز ایسه، وخبر آلان ذاتلری‌ده غلبه‌لك ایدوب یورمکدن وایکمك بهالندرمقدن باشقه کمالتدن محروم ذاتلر اولور ایسه، اول کیمسه‌نك سفرندن نه کندیسی ونه باشقه‌لر ایچون فائده‌سی اولماز ویاکه بیك آز اولور. ذوق، صفا کوره‌چك؛

نظام

نظام وانتظاملرینه حیران اولنەچق یرلر، پاریژ وبرلین هم باشقەلر اولدیغی کبی مکه ومدینه‌گه وارمقدن مقصد بونلر دگل باشقەلردر. سفره چقمازدن مقدم هر کیم مقصدنی فکر ایتمه‌لی وآگاکوره یورمه‌لی‌در.

حجاز وعربستانه سیاحت ایدن فرنکلر بزم بیلدکمزه کوره اوشبو کیمسەلر؛ واشبو تاریخلرده یورمشلردر:

(۱۷۶۲ — ۱۷۶۳) ده (نیوبهر) اسمنده بر نمسه، دانیاده اولان جمعیت علمیه طرفندن یبارلوب، یمن طرفلرنده سیاحت ایتدی.

(۱۸۰۷) ده (بادیا) اسمنده اسپانیالی، کندی قیافتنی اوزگرتوب، (علی بك العباسی) اسمنی آلدی، وحلب شهرینه واروب، سید وشریفلك شهادت نامەسی تحصیل ایتدی، وسیدلر جملەسندن اولەرق مکۀ مکرمه‌گه واردی. (قولنك کاغد اولان کیمسەلرڭ جملەسی‌ده سید اولماز ایمش!...).

(....) ده (روش) اسمنده برفرانسز، عرب قیافتی اوزرنده، مصر وقیروان عالملری طرفندن یازلان بر فتوانی الینه توشروب، گویا انلر طرفندن مذکور فتوانی حجاز عالملرینه کوسترمك ایچون یبارلمش اولەرق، مکه‌گه کلدی وطائف شهرلرنده یوردی. شول وقتك شریفی اولان محمد بن عون (*) طرفندن چوق التفات وحرمتلر کوردی. الك حالنده امیر عبد القادر الجزایری‌لی‌نڭ ترجمانی ایدی.

(۱۸۱۰) ده (شتیزن) نام نمسه، یمن‌ده سیاحت ایتدی، لکن اوشبو سفرنده وفات اولدی.

(۱۸۱۴ — ۱۸۱) ده (بورکهارد) اسمنك بر شویتسارییەلی مکه ومدینەیه واردی، واول شهرلر حالندن کوب شیلر یازوب کتوردی.

(۱۸۲۶) ده (رابیل) اسمنده برنمسه حجازده وباشقه اورنلرده سیاحت ایتدی.

(۱۸۲۸) ده انگلیز دولتی طرفندن شاب دگزی طرفلرنی کوروب خریطه‌سنی آلور ایچون یبارلمش دگز مأمورلری جملەسندن اولان (ویشتید) عمان طرفلرنده یوردی.

(*) اوشبو شریف (۱۲۹۴) ده وفات اولدی، ویرینه برادری حسین قائم اولدی. بوفرانسزڭ سیاحتی کوب ییللر صوڭ اولسه کرك.

(١٨٣٧--١٨٤٢)ده (بوبا) هم (باسانا) نام ذاتلر، یوقاریده مذکور اولان (نیوبهر) مرادی اوزرنده اوزون سیاحت ایتدیلر.

(١٨٤٣)ده (أرنولد)، (فولحانس فریسنل) هم (ورید) نام کیمسه‌لر عربستانده یوردیلر، بونلردن برنچیسی سباء ومأرب شهرلرینڭ اثرلرنده بعض صورتلر وحمیر یازولری تابوب کتوردی. اوچونچیسی تاحضر موت شهرینه قدر ایرشدی.

(١٨٤٥)ده (اوجستون‌والبین) نام برفنلاندیه‌لی، مسلمان قیافتنده اوله‌رق، عربستانڭ مشرق طرفندن ایچرویه کروب، مغرب طرفندن کلوب چقدی.

(١٨٥٣)ده (ریشار برتون) اسملو کیمسه مسلمان صورتنده وحاجی اوله‌رق، حاجیلر ایله برلکده حج ایدوب یوردی.

(١٨٦٢—١٨٦٣)ده (ویلیام بلجراف) نام انگلیز شامده عربی لسان اوگرنوب، اوچونچی ناپالیون آقچه‌سیله سیاحت ایتدی. نجده وهابیلرڭ تخت گاهی اولان (ریاض) شهرینه کردی، وصوڭره (قطیف)، (مسقط) شهرلرینه‌ده واردی.

(١٨٦٩—١٨٧٠) ده(مالتزان) اسملو نمسه‌هم (مونزنجر) نام شویتساریه‌لی، (هالغی) اسملو فرانسز، هربری آیرم آیرم اوله‌رق سیاحت ایتدیلر.

(١٨٧٩) ده (بلونت) اسمنده بر انگلیز، خاتونی ایله برلکده عربستانده یوردی ونجدکه قدر واردی.

(١٨٨٢—١٨٨٧)ده (جلازیر) اسمنده برنمسه یمن ولایتلرنده کوب یرلرده سیاحت ایتدی.

(١٨٨٥) ده (هورکرونج) نام غالاندیه‌لی، حاجیلر ایله برلکده حاجی اوله‌رق مکه هم‌مدینه‌گه واردی وبوایکی شهرده آلتی آی قدر وقت کچردی.

بونلر آره‌سنده اڭ بیوك اش ایله‌یروچی کیمسه (بزم بیلدکمزه کوره) ویلیام بلجراف‌در. لکن چوق شکر اولسون، مقصدی یالگز خیالنده حالنچه قالوب، دنیایه چقمامشدر.

Инв. № 17552

(صوڭ)

Татар.
3-5564.

Из фондов Российской государственной библиотеки

Из фондов Российской национальной библиоте

Татар.
3-5564
Из фондов Российской национальной библиотеки